

گشت و گذاری در روستاهای نهاوند

محمود زهره‌وند

اشاره

پای صحبت روستائیان که می‌نشینیم راجع به پیشینه‌ی تاریخی زادگاه خود، وجه تسمیه‌ی آن، ماجراهای مستند و غیر مستند مرتبط با آن و آرزوها و نگرانی‌های ناشی از علاقه‌مندی به آن، گفتنی‌های فراوان دارند. آنچه از نظرتان می‌گذرد گزارشی از مجموعه‌ی این گفته‌ها و شنیده‌هاست که به روایت همشهری گرامی آقای محمود زهره‌وند تهیه شده و برای درج در فرهنگان ارسال گردیده است. ضمن تشکر از ایشان امیدواریم همشهریان دانشگاهی (استاد و دانشجو) با بررسی‌های علمی، باستان‌شناسی و جامعه‌شناسی خود محتوای گزارش را نقد و بررسی کنند و نتیجه را برای مجله ارسال فرمایند.

«فرهنگان»

مقدمه

از هفتاد سال گذشته تاکنون با ورود ماشین‌آلات راه‌سازی و زراعی تغییرات شگرفی در برش کوه‌ها و تپه‌ها و تسطیح اراضی این منطقه صورت گرفت که با تخریب آثار و ابنیه‌ی تاریخی همراه بود و برای محافظت از این میراث فرهنگی، مردم و مسئولان عزم جدی نداشتند. اما یافتن گنج در این زمین‌ها چیزی است که از دیرباز در اذهان بعضی از مردم بوده و هست و بهتر می‌دیدند که با تسطیح این تپه‌ها، علاوه بر

دست‌یابی بر خاک حاصل‌خیز برای زراعت و توسعه‌ی زمین‌های زراعی، احتمالاً خمره‌هایی از طلا و مجسمه‌ها و اشیائی فلزی و سفالی نیز به‌دست آورند. فرد یا افرادی از روستاها، که در اثر سیل، زلزله، خشک‌سالی، ورشکستگی یا خوش‌نشینی (کسانی که دارای زراعت، دام و... نبودند و به‌صورت رعیت و کارگر زندگی می‌گذراندند) در تنگنا بودند به این تخریب‌ها دامن می‌زدند.

به‌نظر می‌رسد اطلاعات اداره‌ی میراث فرهنگی شهر و استان از مجموعه‌ی آثار تخریب شده یا نشده‌ی موجود در شهر و روستاهای تابعه محدود و معطوف به کاوش‌هایی است که متناسب با بودجه‌ی این سازمان صورت گرفته است و چه‌بسا خرابه‌هایی که از یک قلعه، برج، پل، مسجد، سد و... در مناطق صعب‌العبور کوهستانی و بیابانی (که روزگاری سرسبز و آباد بوده‌اند) باقی مانده یا به‌صورت تپه‌های بزرگ و کوچک خشتی و خاکی بر اثر عواملی چون باد، باران، خاک، زلزله و سیل به تپه‌های خاکی بزرگ و کوچک تبدیل شده‌اند، مورد توجه مسئولین قرار نگرفته و در فهرست آثار باستانی استان منظور نشده باشد.

پیشنهاد این است که در طرح توسعه‌ی صنعت گردشگری در محدوده‌ی روستاهای این شهرستان از روستائیان مطلع و علاقه‌مند کمک گرفته شود، زیرا آن‌ها می‌توانند اطلاعات تازه‌ای از تعداد آثار باستانی شناسایی نشده را به لیست آثار باستانی استان و بعضاً همراه با عکس، فیلم و طرح و نقشه اضافه کنند، از جمله:

- ۱- اطلاعات مکتوب و شفاهی.
- ۲- تهیه‌ی بروشور یا آلبومی از عکس‌ها، نقاشی‌ها، طراحی‌ها و فیلم‌هایی از میراث فرهنگی روستاهای تابعه از طریق اینترنت و...
- ۳- استفاده از سرمایه‌های انسانی، مالی، فرهنگی، معنوی و اقتصادی آن‌ها از طریق کسب اطلاعات، حفظ اطلاعات، انتشار صحیح اطلاعات، طبقه‌بندی و ارائه‌ی راهکارهای اطلاعات میراث فرهنگی و تأسیس شرکت‌های خصوصی به منظور نظارت دقیق در توسعه‌ی صنعت گردشگری منطقه.

موضوعات پیشنهادی

- ۱- ارائه‌ی اطلاعات به شوراهای شهر و روستا حضوری (افراد بی‌سواد) و کتبی توسط افراد بالای هفتاد سال. این اطلاعات شامل شکل قلعه‌ها و آثاری است که سینه به سینه برای آن‌ها نقل شده یا راجع به قلعه‌هایی است که به مرور زمان تخریب شده و توسط ماشین‌آلات، از جمله بولدوزر و گریدر تسطیح و به زمین‌های زراعی تبدیل گردیده و اثری از آن‌ها باقی نمانده است و نیز ارائه‌ی طرحی از قنات‌ها، قلعه‌ها و تپه‌های باستانی، خندق‌ها و... که اثری از آن‌ها در هفتاد سال گذشته و قبل از آن وجود داشته است.
- ۲- درخواست از اهالی محلی و کسانی که در کودکی، نوجوانی و جوانی در کانال‌های قنات، دهلیزها و چاه‌های باستانی دست به تخریب زده‌اند و ماجراجویی کرده‌اند و کسب اطلاعاتی در این خصوص و تکمیل کردن آن‌ها با گرفتن عکس، فیلم، طرح، نقشه و نقاشی و...
- ۳- ریشه‌یابی الگوهای رفتاری، آداب و سنن، هم‌چنین بررسی بافت و ساختمان قلعه‌ها و سایر آثار باستانی با گرفتن عکس از این شاخصه‌ها (به‌خصوص در روستاها) و نیز تحقیقات محلی درخصوص مهاجرت قومی و نژادی ساکنان منطقه.
- ۴- جمع‌آوری اطلاعات و طبقه‌بندی آن‌ها توسط کاربر در کامپیوتر و ارزیابی داده‌های محلی و علمی در این زمینه به منظور آگاهی یافتن از صحت و سقم اطلاعات جهت بازسازی تمدن‌های کهن.
- ۵- مطلع شدن از نمونه‌ی خاک قلعه‌ها و تپه‌های باستانی، که در واقع نمونه‌ی خاک یا گیاه ادوار گذشته است و از طریق اجرای آزمایش‌ها امکان‌پذیر است و با بررسی پوشش‌های گیاهی و قبرهای باستانی می‌توان نوع و پیکره‌ی انسان‌های دوره‌های ماقبل تاریخ و باستانی در هر مکان را شناسایی کرد.
- ۶- گرفتن عکس و فیلم و به‌دست آوردن اطلاعات از راهروهای زیرزمینی یا

خاک برداری از شهرهایی که در اثر نشست زمین و... در زمین دفن شده یا طبقات زیرزمین یک قلعه که در زیر خاک حفظ شده و... پس از انتقال اشیا و مجسمه‌های آن‌ها با انجام تدابیری از جمله گندزدائی (بعضاً مشاهده شده که افراد محلی فاضلاب را به این دهلیزها انتقال می‌دهند) و سم‌پاشی (از بین بردن حشرات گزنده و خزندگان و...) و ترمیم سوراخ‌ها و خرابه‌ها و نصب رشته‌هایی از سیم برق و استفاده از لامپ‌هایی در محل چراغ‌های پیه‌سوز و نصب هواکش‌هایی از طریق شرکت‌های خصوصی زیر نظر شوراهای روستایی.

اینک ظرفیت‌ها و قابلیت‌های روستاهای شهرستان نهاوند را از نظر میراث فرهنگی بررسی می‌کنیم.

۱- روستای بره‌فراخ

در کیلومتر ۳۸ جاده‌ی نهاوند به کرمانشاه، در ضلع شمالی جاده در فاصله‌ی ۲۰۰ متری، روستای بره‌فراخ قرار گرفته است. این روستا دارای فرهنگ بومی کردی و تویسرکانی است و قبایل و طوایفی از نژادهای مختلف، از جمله خزایی، یارمطافلو، شورچه و قارلقی دارد. خزائی از طایفه‌ی بزرگ خزایی‌هاست که در منطقه‌ی فی‌مابین نهاوند، تویسرکان، کنگاور و لرستان و در منطقه‌ی استان ایلام و در مناطقی از استان گیلان و خراسان پراکنده هستند. اصل این قوم (برابر اطلاعات به‌دست آمده از کتاب خزایی از دیدگاه تاریخی، نوشته‌ی دکتر فرزین خزائی نژاد) در عراق امروزی ساکن بوده‌اند و نژاد اصلی آن‌ها به دِجبل خزاعی شاعر معروف صدر اسلام می‌رسد.

هم‌اکنون باقی‌مانده‌ی آن‌ها در منطقه‌ی اکراد ناصریه عراق ساکن هستند، که در جنگ‌ها و درگیری‌های طولانی، به مرور زمان به این مناطق مهاجرت نموده‌اند. با توجه به این‌که این مناطق و ساکنین آن‌ها بیش‌تر از خزائی‌ها تشکیل می‌شوند دیگر قبایلی هم که در این مناطق سکونت نموده‌اند با آئین و مراسم خزایی خو گرفته‌اند، از جمله مراسم «پُرسه» که همان فاتحه‌خوانی برای اموات است یا مویه (یا مور) که

همان هوره‌ی محلی است، مراسم عروسی و خازمنی (خواستگاری)، که همان نامزدی است و مراسم نذر یا مال داودی که دارای آئین خاصی است و سالیانه در اواخر شهریور ماه برگزار می‌شود.

در این مراسم یک گوسفند را سر می‌برند و آنرا در یک دیگ می‌پزند که سیدی از آل رسول در محل نذر حاضر می‌شود و ضمن خواندن دعا با شیوه و آئین خاصی نذر را بین مدعوین تقسیم می‌کند. ساکنان این روستا با هم اتحاد و هم‌بستگی خیلی محکمی دارند. زبان اصلی آن‌ها لکی است و الفاظ و کلمات آن‌ها با جمله‌هایی که در کتیبه‌ی بیستون مربوط به داریوش کبیر آمده و با آثار به‌دست آمده از دوره‌ی ساسانیان هم‌خوانی دارد. این نشانه‌ها تاریخی بودن این قوم را به اثبات می‌رساند.

روستای بره‌فراخ دارای کاهریزها و قنوات مختلفی است و در گذشته آب شرب و آب کشاورزی آن‌ها را تأمین می‌کرده است. اکنون به‌علت حفر چاه‌های مختلف توسط اهالی، آب قنوات خشک شده و به مرور زمان در حال از بین رفتن‌اند و آثار آن‌ها هم‌چنان باقی است. در حاشیه‌ی شمالی جاده در جنوب روستا فاصله‌ی صد متری جاده‌ی اصلی تپه گلی باستانی وجود دارد.

این تپه دارای حفره‌ها و دیواره‌های خشتی سنتی و گلی است و آثار به‌دست آمده‌ی از آن، برابر نظریه‌ی کارشناسان میراث فرهنگی، بیانگر قدمت و تاریخ این تپه است که به دوران سلجوقیان مربوط می‌شود. ساخت و موقعیت مصالح به‌کار رفته در این تپه با تپه‌ی باستانی شریف‌آباد هم‌سوست و به روایتی خواهرخوانده هستند (متعاقباً درباره‌ی تپه‌ی شریف‌آباد توضیح خواهم داد).

دیگر قوم‌های ساکن این روستا قارلق‌ها و شورچه‌ها از بومی‌های جنوب شرقی کنگاورند، که به علت فشارهای قحطی در گذشته به این‌جا کوچ نموده‌اند. زبان آن‌ها آمیخته‌ای از زبان کنگاوری و تویسرکانی و شغل‌شان کشاورزی و دامداری است. طایفه‌ی یارمطقلو از ایل‌های معروف خبلو و یارمطقلو ساکن در حاشیه‌ی الوند

همدان هستند، که شغل اصلی آن‌ها دامداری است و به مرور زمان چادرنشینی را ترک کرده و در روستا ساکن شده‌اند.

۲- فیروزان

فیروزان شهری نسبتاً کوچک در فاصله‌ی ۳۳ کیلومتری نهاوند است. از روستای بره‌فراخ تا فیروزان ۵ کیلومتر به سمت نهاوند است. در گذشته‌های نزدیک این شهر یک روستای کوچک بود، که به سبب دارا بودن موقعیت‌های سوق‌الجیشی، اعم از قرار گرفتن در مسیر جاده‌ی کرمانشاه و نهاوند و گذر استان‌های غربی و جنوب شرقی و مرکز ایران، در مدت کوتاهی توسعه یافت و روستاهای هم‌جوار با کوچ به این روستا آن را از حالت روستایی خارج و به‌صورت شهر درآوردند.

قومیت‌های مختلفی به این شهر کوچ کرده‌اند. حدود ۷۰٪ ملیت آن را قومیت‌هایی از تویسرکان و ۳۰٪ دیگر را متفرقه تشکیل می‌دهند. قومیت‌های تویسرکانی چهاردولی، تکلو، کلهر، قلخان‌باز و تیره‌های بومی خزایی و کریم‌خانی هستند. این شهر برای مسافران رستوران دارد، اما فاقد خوابگاه برای مسافران است. شغل اصلی اهالی کشاورزی و بعضاً تجارت است. مذهب آن‌ها شیعه است و همانند خزایی‌ها دارای سنت‌های بومی و محلی هستند. با توجه به این‌که این شهر در کنار رودخانه‌ی قلقل رود قرار گرفته دارای آب و هوایی معتدل است و در حاشیه‌ی رودخانه بیشه‌زار و بعضاً باغ‌های میوه دارد. اگر مسئولین در بهسازی این شهر کمک کنند می‌توان از آن، با توجه به موقعیت جغرافیایی آن که در مرکز بخش خزل است و آثار تاریخی متعددی دارد، شهری زیبا ساخت.

آثار باستانی این شهر تپه‌ی تاریخی معروف به «تپه رشید» است و در کیلومتر یک ضلع جنوبی شهر در مسیر روستای گردیان قرار دارد. این تپه دارای حفره‌های متعدد و آثار سفالینی است، که تاکنون مورد توجه مسئولین میراث فرهنگی قرار نگرفته است. می‌گویند این تپه در دو دوره مورد استفاده قرار گرفته و محل سکونت بوده

است. یکی در دوره‌ی خلفای عباسی در زمان هارون‌الرشید و دیگر در دوره‌ی صفویان، که جای بررسی و دقت نظر دارد.

البته بنابر روایات متعدد، فیروز ابولؤلؤی ایرانی، قاتل خلیفه‌ی دوم مسلمین، در این محل ساکن بوده است. روایاتی نیز وجود دارد که در زمان حمله‌ی مسلمانان به ایران و جنگ فتح الفتوح به اسارت نیروهای اعراب درآمد است.

۳- تپه یزدان

از شهر فیروزان و در امتداد جاده‌ی گردیان به روستای تپه یزدان می‌رسیم. این روستا در ضلع جنوب‌غربی فیروزان در جاده‌ی کنگاور کهنه، کیلومتر ۱۰ قرار گرفته است. این تپه‌ی تاریخی برگرفته از نام یزدگرد دوم پادشاه ساسانی است و زمانی محل حکومت یزدگرد دوم بوده است. در حاشیه‌ی این روستا رودخانه‌ی زیبای گاماسیاب است. این محل در زمان رژیم پهلوی از سوی کارشناسان میراث فرهنگی خارجی مورد کاوش قرار گرفته و مقداری از آثار باستانی آن هم به سرقت رفته است. هم‌اکنون این تپه از سوی اهالی حفاظت می‌شود.

۴- کنگاور کهنه

از روستای تپه یزدان که خارج می‌شویم، در امتداد جاده‌ی کنگاور کهنه، حدود ۵ کیلومتر بعد از تپه یزدان در ضلع شمال غربی به روستای کنگاور کهنه می‌رسیم. در این روستا قلعه‌ای زیبا و توریستی مربوط به دوران ساسانیان وجود داشته که به قلعه‌ی دختر گبر معروف است. آثار تاریخی و باستانی این روستا هم‌اکنون نیز مشهود است و به دلیل داشتن موقعیت مناسب جغرافیایی از آب و هوای معتدل و از امکانات تفریحی برخوردار است، زیرا روی تپه‌ای در وسط رودخانه‌ی گاماسیاب و سراب کنگاور کهنه قرار دارد. مقداری از آثار این تپه نیز توسط سارقین میراث فرهنگی به سرقت رفته است.

۵- سراب کنگاور کهنه

در مسیر بازگشت از روستای قلعه‌ی دخترگبر به سراب تفریحی و زیبای کنگاور کهنه می‌رویم. این سراب دارای آب و هوای خیلی معتدل و جایگاهی مناسب برای تفریح اهالی منطقه و هم‌جوار است و هر ساله مورد استفاده صدها هزار مسافر قرار می‌گیرد. این سراب در حاشیه‌ی خود درختانی با قدمت هزار ساله دارد که جلوه‌ای زیبا به این منطقه داده‌اند.

۶- ده‌موسی

در مسیر بازگشت به فیروزان در ضلع شمالی فیروزان، کیلومتر ۸ جاده‌ی تویسرکان به روستای ده‌موسی می‌رسیم. در کنار رودخانه‌ی قلقل رود و در فاصله‌ی روستای عبدالملکی و ده‌موسی در داخل زمین‌های کشاورزی تپه‌ای باستانی وجود دارد که از دید سازمان میراث فرهنگی به دور است و سال‌های متمادی است که مورد کاوش و سرقت سارقان میراث فرهنگی قرار گرفته است.

آثار سفالین و خمره‌های گلی به‌دست آمده از آن حفره‌های بزرگ و زیر گذرهای زمینی و آثار کوره‌های موجود در این مکان بیانگر آن است که در آن‌جا شهری وجود داشته و محل تولید و ساخت سفال و ظروف سفالین بوده است و دارای دو هزار سال تمدن کهن است. بازنگری و بازسازی این محل که از میراث فرهنگی و تاریخی کشور برخوردار است، بر جاذبه‌ی گردشگری شهرستان نهاوند و استان همدان خواهد افزود.

۷- کوه طبیل‌خانه

در مسیر بازگشت از ده‌موسی و فیروزان در حاشیه‌ی رودخانه قلقل رود، در وسط روستای امیرآباد، ضلع جنوبی جاده‌ی نهاوند - فیروزان در کیلومتر ۳، روستای گره چغا واقع شده است. در حاشیه‌ی جنوبی این روستا در وسط روستاهای شریف‌آباد

و کهریز سلیم و جمال، کوه طبل‌خانه قرار گرفته که دارای ۲۰۰۰ متر ارتفاع از زمین است.

در بالای این کوه که وسیع و پهناور است آتشکده‌ای وجود دارد که به آتشکده‌ی ساسانیان معروف است و قدمت آن به ۲۰۰۰ سال می‌رسد. این آتشکده در این محل گویای این است که در این منطقه اقوامی از دوره‌ی زرتشت سکونت داشته‌اند. تونل‌های زیرگذر کوه تا کنار رودخانه‌ی قلقل‌رود حدوداً هزار متر است و هم‌چنان مسدود شده‌اند و بعضاً مورد کاوش و دستبرد سارقین آثار باستانی قرار گرفته‌اند.

در حاشیه‌ی جنوب غربی این کوه در کناره‌ی رودخانه قلقل‌رود در میانه‌ی روستای گردیان و گره‌چغا در میانه‌ی زمین‌های معروف به حسن‌آباد، روستای گردیان و در فاصله‌ی سه کیلومتری شمال غربی روستای گردیان آثاری، از جمله کوره‌پز خانه‌های قدیمی و قبرستان باستانی، وجود دارد. آثار به‌دست آمده در این محل شامل ظروف متعدد سفالین است که گویای وجود شهر تاریخی حسن‌آباد است. حسن‌آباد بارها مورد کاوش و دستبرد سارقین قرار گرفته است و درباره‌اش کسی دم برنیامد.

در فاصله‌ی یک کیلومتری در ضلع شمالی این محل، مابین گردیان و چم‌کبود، تپه‌ای وجود دارد که به گاوکش معروف است. بنابر روایتی این تپه زمانی کشتارگاه شهر حسن‌آباد بوده است و هم‌چنان وجود دارد. در حاشیه‌ی دو کیلومتری جنوب غربی منطقه‌ی حسن‌آباد تپه کهن معروف به «تپه پهنه»، که در وسط زمین‌های آبی‌زار روستای گردیان در ضلع شمال غربی روستا واقع شده است، وجود دارد.

این تپه حدود پنجاه متر ارتفاع دارد و در وسط زمین‌های مسطح و کشاورزی روستا واقع است و زمینی حدود پنج هکتار (۵۰۰۰ متر) را دربرگرفته است. با توجه به باورهای بومی، هر کس قصد تجاوز یا تخریب این تپه را داشته باشد مورد غضب خداوند قرار می‌گیرد و تاکنون چندین نفر به این غضب الهی گرفتار شده‌اند. از این‌رو دیگر کسی جرئت تجاوز یا تخریب آن را نداشته است.

۸- تپه‌ی گرّه چغا

در فاصله چهار کیلومتری ضلع غربی شهر حسن‌آباد، روبه‌روی کوه طبل‌خانه یا همان آتشکده‌ی گرّه‌چغا، تپه‌ی تاریخی و باستانی شریف‌آباد در حاشیه‌ی رودخانه گاماسیاب واقع شده است که از نظر ساخت فیزیکی و آثار به‌دست آمده از سارقان آثار باستانی قدمت آن به دوران سلجوقیان می‌رسد.

۹- روستای کهریز

در مسیر بازگشت از شریف‌آباد و گرّه چغا، که به جاده‌ی اصلی نهاوند وارد می‌شویم، در مسیر حرکت به سمت نهاوند در کیلومتر ۲۷، روستای کهریز سلیم، جمال و صفی‌خانی قرار گرفته‌اند. این سه روستا در فاصله‌ی ۵۰۰ متر در کنار هم قرار دارند. این محل به دلیل وجود قنوات و کاهریزهای مختلف به روستاهای کهریز معروف شده‌اند. تپه‌های باستانی در کهریز جمال و کهریز صفی‌خانی به دوران اسلامی و به حکومت عباسیان مربوط می‌شوند. هم‌چنین تونل‌های زیبا و زیرگذر، که در گذشته محل تردد و رفت و آمد در میان دو تپه بوده است. ساکنین آن‌ها گُرزبان و از قبیله‌های سلگی و پایروند و بعضاً خزائی هستند.

۱۰- روستای فارسبان

در مسیر بازگشت از روستاهای کهریز به نهاوند در کیلومتر ۲۲ جاده‌ی شهرک، که از جاده‌ی اصلی در ضلع جنوبی جدا می‌شویم و مسیر را در این جاده ادامه می‌دهیم، پس از گذشتن از روستاهای حاشیه‌ای حبیب‌آباد و گذر از پل رودخانه‌ی گاماسیاب و روستای شهرک و طی مسیر حدود ۵ کیلومتر، به روستای فارسبان می‌رسیم. روستای فارسبان، با توجه به موقعیت جغرافیایی آن، منطقه‌ای خرم و سرسبز و دارای امکانات تفریحی است.

سراب معروف فارسبان در جنوب روستا در حاشیه‌ی دره‌ای پائین‌تر از روستای

کمالوند واقع است. این سراب زیباترین تفریحگاه محل است. بنابر نقل از گذشتگان فارسبان برگرفته از کلمه‌ی «فارس» و «بان» (فارس: اسب سوار) است، که زمانی محل نگه‌داری اسب‌های جنگی حکومتی بوده است. مردم این روستا لر زبان و از تیره‌های سلگی، کمالوند، جگروند و خزایی هستند.

۱۱- روستای دهنو

در مسیر حرکت از روستای فارسبان به سمت غربی آن در کیلومتر ۲، به روستای عباس‌آباد می‌رسیم. روستای عباس‌آباد و روستای شیراوند امروزی، که در گذشته به «دهنو» معروف بوده، آثار باستانی متعددی در شمال روستا، در حاشیه‌ی کوه گرین، داشته است. در مسیر جاده گیوه کی و شیراوند در ضلع شمالی جاده در فاصله‌ی ۵۰ متری درختی کهن سال وجود داشته است که در گذشته با توجه به باورهای قبیل‌های ساکنین منطقه هر کودکی ناراحتی اعصاب داشت یا لجوج بود مقداری از پائین دامن لباس او را جدا می‌کردند و به نیت شفا بر شاخ و برگ‌های آن درخت می‌بستند و همیشه مورد توجه ساکنین محل بود.

این محل در میان سال‌های ۶۸-۶۹ مورد حفاری و دستبرد سارقان میراث فرهنگی قرار گرفت. از آثار به‌دست آمده تعداد یازده عدد سکه به معتمد عباسی خلیفه‌ی بغداد مربوط است که در موزه‌ی ملی همدان نگه‌داری می‌شود و مابقی آثار آن به سرقت رفت. در وسط روستای عباس‌آباد امامزاده‌ای به نام امامزاده ابراهیم(ع) فرزند امام موسی کاظم(ع) واقع است که بافتی قدیمی و تاریخی دارد و در ایام مختلف مذهبی محل بازدید و زیارتگاه ساکنین منطقه است.

۱۲- روستای گیوه‌کی

در مسیر جاده، به روستای گیوه‌کی می‌رسیم. این روستا، که با روستای شیراوند سه کیلومتر فاصله دارد، دارای آب و هوای معتدل و باغ‌های میوه است. اهالی محل از

عشایر ترک زبان ایل یار مطلقو و ترک بیات و گروهی نیز خزائی هستند، که به شغل دامداری و کشاورزی اشتغال دارند. در پائین روستا قلعه‌ی معروف سالار حسین خان خزلی واقع است که زمانی مرکز حکومت منطقه بوده است و آثار آن هنوز برپاست.

در حمله‌ی روس‌ها به ایران در این قلعه یکی از تفنگچی‌های خان به نام کربلایی سلطان مراد با اسلحه‌ی سه تیر خود با روس‌ها درگیر می‌شود و چند تن از آن‌ها را به هلاکت می‌رساند، در نتیجه روس‌ها از آن محل متواری می‌شوند و مسیر حرکت خود را عوض می‌کنند.

۱۳- روستای زرین باغ

در امتداد مسیر به سمت غرب، به روستای زرین باغ می‌رسیم. در کیلومتر ۵ روستای گیوه‌کی در جنوب جاده‌ی اصلی در حاشیه، کوه معروف بلوط قرار گرفته است. «کوه بلوط» دارای ۲۰۰۰ متر ارتفاع و پوشیده از درخت‌های بلوط است. در حاشیه‌ی غربی روستا در دامنه‌ی کوه قلعه‌ی معروف «زرین قلعه» واقع است که اکنون آثار آن از بین رفته است. قبرهای گبری (یهودی) در جنوب و بالاسر روستا قرار دارد، که چندین بار مورد دستبرد سارقان آثار باستانی و حفاری قرار گرفته است. سنگ معروف «اشترمل» که در ضلع غربی روستا در مسیر جاده‌ی احمد آباد در دامنه‌ی کوه گرین قرار دارد، سنگی زیبا و دیدنی است و چندین نقطه از اطراف آن حفاری شده است.

مردم ساکن در این منطقه از قبیله‌های خزائی و چاواری تشکیل شده‌اند. مذهب اصلی آن‌ها اهل حق و از تیره‌ی «علی‌اللّهی» هستند و آداب و رسوم خاصی دارند. زبان اصلی آن‌ها لکی هرسینی است.

۱۴- روستای قلعه علیخان

از مسیر روستای زرین باغ در ضلع جنوبی، با عبور از راه کوهی به حدود ۲۵۰۰ متر

از دامنه‌ی کوه گرین در حاشیه، به طرف کوه بالا می‌رویم و به روستای معروف «قلعه علیخان» می‌رسیم. روستای قلعه علیخان فعلاً خالی از سکنه است و چشمه‌سارهای متعددی دارد. در کنار آن، قلعه‌ی نسبتاً بزرگ و معروفی که بر کل منطقه (از حاشیه‌ی غرب و شرق و جنوب و شمال) مشرف است، قرار دارد. آثار به‌دست آمده از این قلعه سنگ نوشته‌ای است که هم‌اکنون در موزه‌ی مرکزی است و قدمت آن را به ۲۷۰۰ سال تخمین زده‌اند. با ایجاد آتش در این قلعه، ورود دشمنان و اجانب را از هر طرف به خاک منطقه، به قلعه‌ی مرکزی کیان اطلاع می‌دادند.

۱۵- روستای قیلاب

در مسیر بازگشت از روستای قلعه علیخان و زرین‌باغ، وقتی که به جاده‌ی اصلی وارد می‌شویم، در ضلع شمالی جاده در حدود ۲۰۰ متری، «روستای قیلاب» واقع شده است. این روستا به علت درگیری‌های قبیله‌ای تخلیه شده و خالی از سکنه است، اما چشمه‌سارهای زیبا و متعددی دارد. در حاشیه‌ی شرقی این روستا زمین معروفی به نام «خندق» وجود دارد، که در زمان گذشته جهت جلوگیری از عبور دشمنان و متجاوزان نقش مانع و خندق داشته است.

کشاورزان آن‌جا را در سال ۱۳۷۰ جهت حفر چاه دستی حفاری کرده‌اند و بر اثر آن یک آبراه در عمق ۱۲ متری زمین، که با طاق فنری سنگ و ساروج ساخته شده است، شناسایی شد. این آبراه از سمت کوه آب را به خندق انتقال می‌دهد و از آن‌جا آثاری هم‌چون نیزه و شمشیر به‌دست آمده است. هم‌اکنون از حفر چاه و آب در آن منطقه جلوگیری می‌شود و آثار آن هنوز دست نخورده است.

۱۶- روستای چغا صراحی

در مسیر عبور از روستای قیلاب در جهت مغرب، پس از حرکت و طی حدود دو کیلومتر به روستای چغا صراحی (چغا سرائیل) می‌رسیم. اهالی و سکنه‌ی آن را افراد

بومی خزایی و طایفه‌ی اهل حق (علی‌الهی) تشکیل می‌دهند. در حاشیه و کناره‌ی این روستا چشمه‌سارهای متعددی وجود دارد. از جمله‌ی آن‌ها چشمه‌ی معروف به چشمه شاهی است که در مسیر غرب روستا در سمت روستای برجکی واقع شده است. بالای سر این چشمه تپه‌ی نسبتاً مسطحی قرار دارد که دارای قدمت تاریخی است و بارها مورد دستبرد و حفاری قرار گرفته و هنوز وضعیتش بلا تکلیف است. در حاشیه‌ی ضلع غربی این چشمه در فاصله‌ی ۳۰۰ متری در مسیر رودخانه‌ی گاماسیاب چشمه‌ی «لرزو» واقع شده است. هرکس از افراد محل به بیماری تب لرز دچار شوند با آبتنی در این چشمه درمان می‌شود و واقعاً چشمه‌ی معجزه‌گری است. سارقان میراث فرهنگی بارها اطراف آنرا حفاری کرده‌اند. در وسط روستای چغا صراحی (چغا سرائیل) تپه‌ی نسبتاً بزرگی قرار گرفته است که دارای دیواره‌های قطور گلی و زاغه‌ها و حفره‌هایی است که در قدیم محل سکونت ساکنان بوده و در گذشته چندین بار مورد دستبرد قرار گرفته است و اکنون نیز توسط اهالی حفاظت می‌شود.

۱۷- روستای لیلی یادگار

در مسیر بازگشت مجدد به روستای فارسبان و به روستای شهرک و به جاده‌ی اصلی کرمانشاه به نهاوند، در مسیر حرکت به سمت نهاوند کیلومتر ۱۷، روستای لیلی یادگاری در ضلع جنوبی جاده در فاصله‌ی ۵۰۰ متری قرار گرفته است. این روستا دارای تپه‌ای است که در آنجا آرامگاه یکی از سرداران صدر اسلام، به نام عمرو معدی کرب (برادر یا هم‌رزم سعدبن وقاص)، واقع است و متأسفانه تاکنون مورد توجه قرار نگرفته و هم‌چنان دست‌نخورده و بدون بررسی مانده است.

۱۸- پل حاج علیمراد

در مسیر بازگشت مجدد به جاده‌ی اصلی مواصلاتی به سمت نهاوند، در کیلومتر ۱۵، پل معروف حاج علیمراد به روی رودخانه‌ی حرم‌آباد واقع شده است. این رودخانه

از منطقه‌ی ملایر سرچشمه می‌گیرد و به آب سراب ملوسان می‌پیوندد. در حاشیه‌ی کناری پل رستورانی به نام بهاره ساخته شده که اکنون تخریب گردیده است. در این محل مقداری عتیقه‌جات و زیرخاکی توسط عوامل ساخت و ساز رستوران به دست آمده که خوش‌بختانه توسط مأمورین کشف و ضبط شده است.

این آثار به سلسله‌های قبل از اسلام مربوط می‌شوند. از دیگر آثار شناسایی شده یک تونل زیرگذر است که به سمت دره‌ی معروف قالیچه به طول ۳۰۰۰ متر امتداد دارد. در گذشته از طریق این تونل از آب رودخانه جهت حصار بودن یا برای کسانی که در امتداد تپه‌های این منطقه سکونت داشتند استفاده می‌شده است. در این تونل فعلاً مسدود است.

۱۹- محل جنگ اعراب با ایرانیان

در فاصله‌ی ۵۰۰ متری پل، تپه‌ای در ضلع غربی روستای گوشه و ضلع شمالی روستای سعدوقاص و حاشیه‌ی جنوبی جاده‌ی اصلی واقع است. این‌جا در زمان وقوع جنگ بین اعراب و ایرانیان محل درگیری نیروهای اعراب به سرکردگی نعمان بن مقرن و نیروهای ایرانی مدافع حکومت یزدگرد به فرماندهی رستم فرخزاد بوده است. در این تپه آثار متعددی از قبیل سنان، نیزه و قبضه‌های شمشیر به دست آمده است.

۲۰- روستای کفراج (کفراش)

در مسیر برگشت به شهرستان نهاوند در کیلومتر ۳ به نهاوند، به روستای کفراج می‌رسیم که دارای یک قلعه‌ی باستانی و دو قلعه‌ی کوچک در حاشیه‌ی آن است. روبه‌روی کفراج روستای قشلاق باباپیره قرار دارد که بالای سر آن در حاشیه‌ی شمالی قشلاق و در دامنه‌ی کوه مقبره‌ی سردار معروف عرب در جنگ اعراب و ایران، یعنی نعمان بن مقرن است که به دست سرداران ایرانی به قتل رسیده و اکنون به «باباپیره» معروف است.

۲۱- سراب گیان

سراب تاریخی شهر گیان، که زیباترین محل تفریحی و سیاحتی استان است، در دامنه‌ی کوه گرین یا همان زاگرس قرار گرفته و دارای درختان کهن سال و تاریخی است. سالیانه مسافران و گردشگران فراوانی از سراسر استان و استان‌های هم‌جوار از آن بازدید می‌کنند. سراب گیان در کیلومتر ۲۰ جنوب غربی نهاوند قرار گرفته و دارای دو راه ارتباطی از طریق شرقی جاده‌ی زرامین و از طریق جاده‌ی برزول است.

۲۲- قلعه‌ی گیان

در شمال این سراب و در دامنه‌ی روستای گیان قلعه‌ی تاریخی گیان واقع است. این قلعه سه دوره‌ی تاریخی دارد و براساس نظریه‌ی باستان‌شناسان خارجی و آثار به‌دست آمده در موزه‌ی ایران باستان قدمت آن به شش هزار سال می‌رسد و محل حکومت مرکزی سلسله‌ای به نام پیشدادیان یعنی کیانی‌ها بوده است، که تحقیق و تفحص بیشتری را می‌طلبد.

۲۳- روستای گیل آباد

از مسیر شهر گیان این قلعه را ترک می‌کنیم و در مسیر نهاوند به روستای گیل آباد می‌رسیم. در این روستا و در حاشیه‌ی قبرستان آن یک مقبره‌ی قدیمی با بافت گلی وجود دارد که از دیرباز از آن به‌عنوان امامزاده یاد می‌شده و محل زیارت مردم محل بوده است. اما پس از حفاری از سوی قاچاقچیان و بنا بر آثار به‌دست آمده معلوم گردید که این مقبره به یکی از ثروتمندان دوران ایلامی به نام ابراهیم مربوط می‌شود و آثار سرقت شده از این محل از جمله یک عدد النگوی بزرگ هم‌اکنون در موزه‌ی همدان نگه‌داری می‌شود.

۲۴- روستای دورانه

از روستای گیل آباد به روستای دورانه می‌رسیم. در این محل آرامگاه بلقیس خاتون

از فرزندان امام موسی کاظم(ع) دیده می‌شود که اکنون محل زیارت ارادتمندان و عاشقان اهل بیت است.

۲۵- روستای ورازانه

در همین مسیر به روستای ورازانه می‌رسیم که در کیلومتر ۳۰ نهاوند در سمت غرب و در دامنه‌ی کوه گرین قرار دارد. این روستا دارای تپه‌های متعدد باستانی است و چندین بار مورد دستبرد قرار گرفته است. هنوز قدمت و آثار تاریخی این روستا شناسایی نشده است.

۲۶- روستای گنبد کبود

حدود پنج کیلومتر به سمت غرب روستای ورازانه در دامنه‌ی کوه، روستای گنبد کبود قرار دارد. این روستا دارای یک سراب زیبا و تفریحی - سیاحتی است. با توجه به اطلاعات به دست آمده سنگ بزرگ کبود رنگی در بالای این سراب قرار دارد که آثار تاریخی منطقه در این محل دفن شده و به همین دلیل این محل را به نام «گنبد کبود» می‌شناسند که نیاز به تحقیق و کارشناسی بیشتری را دارد.

۲۷- روستای ازنهری

در مسیر برگشت به نهاوند به روستای «ازنهری» در کیلومتر ۲۵ نهاوند می‌رسیم. در حاشیه‌ی این روستا یک تپه‌ی باستانی و تاریخی مربوط به دوران ساسانیان وجود دارد که بارها مورد دستبرد قرار گرفته ولی هم‌چنان اسرار درونی آن نهفته است. با توجه به موقعیت جغرافیایی نهاوند و آثار متعدد به دست آمده در حوالی و اطراف شهرستان نهاوند قلعه‌ها و دژهای تاریخی متعدد دیگری وجود دارد که هنوز ناشناخته مانده‌اند و از مسئولین ذی‌صلاح تقاضای مساعدت و همکاری در شناسایی این آثار گران‌بها را داریم.

۲۸- قلعه‌ی باروداب

در حاشیه‌ی شمال شهر نهاوند، در مسیر جاده‌ی قدیم ملایر، قلعه‌ی قدیمی و تاریخی باروداب قرار گرفته است. آثار به‌دست آمده از این قلعه بیانگر آن است که این قلعه از دژهای حفاظتی و اطلاعاتی قلعه‌ی مرکزی نهاوند بوده که اکنون به‌صورت تلی از خاک درآمده است.

۲۹- آرامگاه ترکان خاتون

در مسیر حرکت از سمت شرق نهاوند به منطقه‌ی ترکان خاتون در کیلومتر سه شهر نهاوند می‌رسیم. این منطقه بنا به روایتی محل آرامگاه ترکان خاتون همسر یکی از سلاطین سلجوقی بوده است. این جا یک منطقه‌ی زیبا و سرسبز تفریحی است.

۳۰- منطقه‌ی کاخ

منطقه‌ی معروف کاخ، که هم‌اکنون بیمارستان آیت‌الله علیمرادیان در آن واقع است، دارای منطقه وسیع زیبایی است و هنوز آثاری از درختان کهن در آن وجود دارد. این منطقه که به کاخ معروف است و روزی محل سکونت سلاطین باستانی ایران بوده و آثار باستانی متعددی از آن به‌دست آمده است.

۳۱- قلعه بابارستم

قلعه‌ی معروف بابارستم در کیلومتر سه شهر نهاوند در جنوب غربی واقع است. تپه‌های مرتفع واقع در این روستا، که روزی دژ داشته و محل زندگی سلاطین و امرای ایرانی بوده، دارای آثار متعدد تاریخی معروف است. از جمله محل تولد و زیستگاه رستم فرخزاد سردار ایرانی بوده که در جنگ با اعراب کشته شده است. این محل، اگرچه چندین بار مورد دستبرد قرار گرفته، اما هم‌چنان دارای آثار متعدد و باستانی است و نیاز به کاوش دارد.

۳۲- روستای قلعه قباد

از مسیر شهرستان نهاوند به سمت بروجرد در کیلومتر ۱۰ به دوراهی نورآباد و به سمت جاده‌ی نورآباد کیلومتر ۲، روستای قلعه قباد واقع است. روستای قلعه قباد دهلیزها و زیرگذرهای متعددی داشته است. براساس آمار و اطلاعات به‌دست آمده، قلعه‌ی متروکه‌ی موجود در این روستا به قباد یا همان کيقباد معروف (سرسلسله‌ی پادشاهان پیشداد کیانی) مربوط بوده است. این روستا دارای آب و هوای معتدل و بیشه‌زارهای زیباست و اینک در حاشیه‌ی سراب مرکزی گاماسیاب قرار گرفته است. دور از انتظار نیست که قدمت این قلعه‌ی متروکه به هزاره‌ی پنجم قبل از میلاد برسد.

۳۳- سراب گاماسیاب

در مسیر جاده و با حرکت در دل کوه‌های سر به فلک کشیده‌ی گرین (زاگرس)، به سراب زیبا و دل‌نشین گاماسیاب می‌رسیم. این سراب دارای منظره‌ای سیاحتی و زیباست و سالیانه محل بازدید و سیاحت مسافران زیادی از اقصی نقاط استان و شهرهای هم‌جوار است. در این سراب غار نسبتاً طولیلی دیده می‌شود که هنوز انتهای آن مشخص نگردیده است. اگر مسئولین این سراب را با توجه به قدمت و آثار به‌جا مانده‌ی در اطرافش و موقعیت جغرافیایی آن مورد حمایت قرار دهند به یک منطقه‌ی گردشگری زیبا تبدیل خواهد شد.

۳۴- روستای کوهانی

در مسیر برگشت به شهرستان نهاوند در کیلومتر ۱، روستای کوهانی واقع شده است. در ابتدای ورود به این روستا از سمت نهاوند امامزاده‌ای با ساخت و بافت قدیمی به نام امامزاده جعفر وجود دارد که زیارتگاه است. وجود امامزاده و قدمت هزارساله‌ی آن و هم‌چنین وجود تپه‌های متعدد باستانی در زمین‌های اطراف این روستا دلیلی بر وجود قدمت تاریخی منطقه است.

۳۵- روستای دره ابراهیم

با حرکت از جاده‌ی جهان‌آباد به سمت جنوب و به سمت کوه زاگرس (گرین)، پس از حدود ۱۰ کیلومتر مسافت، به روستای دره ابراهیم می‌رسیم. در حاشیه‌ی غربی این روستا در دامنه‌ی کوه مرقد مطهر یکی از امام‌زادگان واقع شده است که مربوط به آرامگاه حضرت ابراهیم نوه‌ی امام موسی (ع) است. سابقه‌ی تاریخی و باستانی این محل به حدود ۱۱۰۰ سال می‌رسد. از این آرامگاه ساکنان محل و سایر دوستداران ائمه علیهم‌السلام بازدید و اظهار ارادت می‌کنند.

۳۶- روستای باباقاسم

در مسیر برگشت به نهاوند در دوراهی جهان‌آباد به روستای باباقاسم می‌رسیم. تپه‌ی تاریخی و آثار باستانی این روستا قدمت ۷۰۰۰ هزار ساله دارد. این قلعه زمانی محل استقرار یکی از سران حکومتی ایران به نام سامخان زنگی بوده است و با این‌که دارای بافتی قدیمی و گلی است دیواره‌های آن پابرجاست.

* * *

امید است با پی‌گیری و تحقیقات و سپس بازسازی و مرمت ابنیه‌ی تاریخی نهاوند و روستاهای اطراف آن، این شهرستان به یک قطب زیبا و تاریخی گردشگری تبدیل شود و در عین حال برای این منطقه درآمدزا نیز باشد.

در پایان، راجع به دو کلمه‌ی «قلا» و «برج»، توضیحاتی به این شرح بیان می‌کنیم: اصطلاح «قلا» به معنی «قلعه» است. چرا که مردم شهر و روستاهای نهاوند تا اوایل دوره‌ی قاجار از بیم اشرار و جنگ‌های متمادی در این مناطق به قلعه‌ها پناه می‌بردند. قلعه‌های به‌جای مانده از آن دوره‌ها مورد استفاده‌ی نسل‌های بعد قرار گرفت و این قلعه‌ها عمدتاً با برج و دیوارهای بلند خود خانه‌های داخل آن‌ها را می‌پوشاندند. لذا در این شهرستان (نهاوند) لفظ «خانه» به «قلا» که تغییر یافته‌ی کلمه‌ی قلعه است تبدیل و رایج شد.

هم‌چنین لفظ «برج»، که عمدتاً به خانه‌های گلی در باغ گفته می‌شود، برگرفته از برج‌های دیده‌بانی است و نمونه‌ی آن را در روستای برجک می‌بینیم. سابقاً برای مستور نگه‌داشتن برج‌ها از دید دشمن درختانی در اطراف آن می‌کاشتند و به مرور با توسعه‌ی درختان اطراف و فراوانی حیوانات وحشی چون گرگ و کفتار و خرس و... مردم نیاز داشتند به حفظ جان خود پردازند. لذا با توسعه‌ی باغبانی در اطراف برج‌ها و زندگی در آن‌ها به مرور سایر خانه‌های گلی و آجری در باغ‌ها نیز به نام «برج» اطلاق گردید.

